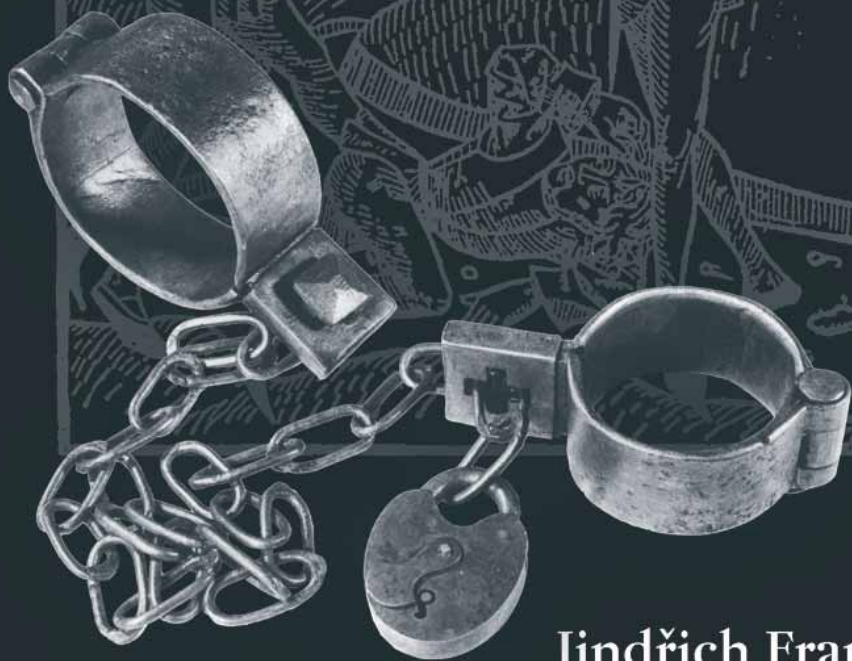

ZLOČIN A TREST

v Pardubicích
16.-18. století

Jindřich Francek

Gall: v. Waterhant Sculp.

ZLOČIN A TREST

V PARDUBICÍCH
16.-18. STOLETÍ

Jindřich Francek

Ústí nad Orlicí 2011

© Jindřich Francek, 2011

ISBN 978-80-7405-134-0

OBSAH

Z DĚJIN MĚSTA A PANSTVÍ	7
Ve znamení zubří hlavy	7
Komorní panství a město	15
NA ZÁMKU A V PODZÁMČÍ.....	23
Správa panství.....	23
Městská samospráva.....	26
Soudnictví	29
Smolné knihy a jiné prameny	38
Kati a pohodní	43
Ve vězení a v mučírně.....	59
U pranýře a na popravišti.....	74
KRIMINALITA A JEJÍ POSTIH	90
Rouhání a kacírství	90
Čarodějnické procesy.....	94
Pronásledování romských kočovníků	101
Zbíhání poddaných.....	108
Vraždy.....	110
Infanticidium	113
Krádeže a loupeže.....	116
Pytláctví, krádeže ryb a včel	125
Žhářství.....	149
Falšování mince	153
Bigamie, cizoložství a jiné sexuální delikty.....	155

PARDUBICKÉ TRESTNÍ SOUDNICTVÍ V PRAMENECH.....	165
REGESTY A CITACE.....	226
PARDUBICKÉ TRESTNÍ SOUDNICTVÍ V LITERATUŘE	232
PRAMENY A LITERATURA	235
EDICE PRAMENŮ	235
LITERATURA.....	236
SOUPIS POUŽITÝCH ZKRATEK.....	245
SOUPIS ZOBRAZENÍ.....	246

Z DĚJIN MĚSTA A PANSTVÍ

Ve znamení zubří hlavy

Počátkem devadesátých let 15. století začal budovat svou východočeskou doménu Vilém z Pernštejna (1438-1521), která časem zaujímala oblast Orlických hor i úrodného Polabí. Tento moravský velmož se projevil jako prozíravý politik, finančník i ekonom, jenž těžil z panovnickovy přízně. Když pomohl Vladislavu Jagellonskému k uherské koruně, získal kromě pozemkového majetku doživotně úřad nejvyššího hofmistra českého království. Vilém z Pernštejna koupil v roce 1490 kunětickohorské panství a v červnu 1491 i malé pardubické panství, jež spojil v jeden celek. Přestože přestavoval hrad na Kunětické hoře, své centrum přesunul do nedalekých Pardubic a do té doby nevýznamné městečko změnil v rezidenční město. Vilém z Pernštejna neustále rozmnožoval a sceloval svůj pozemkový majetek a současně usiloval o jeho vzrůstající prosperitu. Jejím základem bylo zcela jistě rybníkářství, které rozvíjel v menších rozměrech již na Moravě. Jeho zásluhou vznikla na Pardubicku rozsáhlá rybníční soustava propojená umělými vodními kanály (Dvakačovický, Opatovický, Počápský). Podle Jana Dubravia, autora spisu o rybnících a rybníkářství, měl říci: *Odvážil bych se uzavřít sázku s kýmkoli z vás dát jako zástavu základ ne nepatrný - a to bych jistě neudělal, kdybych rybníky důkladně neznal a neprozkoumal - že tento zaplatí prodejem ryb dluh mnohem rychleji než tenhle senem, ječmenem a zeleninou. O tolik jsou příjmy z ryb větší než z ostatního hospodářství.*

Vraťme se však do Pardubic. Pernštejnovu volbu místa zdůvodňuje historik Petr Vorel především majetkoprávním aspektem. Zatímco jeho hrady ve východních Čechách byly součástí zastavených panství, tak původní pardubické panství koupil jako dědičné zboží. Staré panské sídlo zrekonstruoval v pozdněgotický jednopatrový čtyřkřídový zámek, který odpovídal jeho společenskému postavení. Kolem něho byly navrženy mohutné zemní valy s nárožními rondely pro dělostřelectvo. Opevnění tvořila i vnější hradba se střílnami, před kterou se rozkládal široký vodní příkop. Na průčelí hlavní zámecké brány (Labské) byla umístěna reliéfní deska se zobrazením perňštejnské rodové pověsti (1511). Cesta do zámku vedla z města přes tzv. Příhrádek s dvěma branami a dlouhý dřevěný most.

Příhrádek sloužil jako hospodářské zázemí zámku (sklady, kanceláře, byty úředníků i vězení) a mohl plnit i obrannou funkci.

Pernštejnové usilovali o všestranný rozvoj svého rezidenčního města. Základem jeho právního postavení byla městská privilegia. Tyto listiny, ve kterých byla stanovena práva a povinnosti města vůči vrchnosti, měly značný význam, protože písemným zafixováním městských práv se vrchnost zbavovala možnosti do nich libovolně zasahovat. Řada pardubických privilegií začíná v roce 1498, kdy král Vladislav Jagellonský udělil městečku výroční trh. Další výroční trh povolil Pardubickým král Ludvík Jagellonský (1524) a obyvatelé Dlouhého (Zeleného) Předměstí získali povolení koňského a následně výročního trhu od Ferdinanda I. (1533).

V prvních letech 16. století došlo k vybudování nového opevnění, které tvořily valy, příkopy, hradby a nárožní rondely. Vstup do Pardubic od západu umožňovala Pražská brána, které se podle zbarvení měděné krytiny později říkalo a říká dodnes Zelená. Skládala se ze dvou objektů, nízké brány a věže. Druhý vstup do města střežila na východě Bílá brána, která zabezpečovala přemostění Chrudimky. Sedlářská brána v Labské ulici vedla k dřívějšímu mostu přes Labe a směřovala k Hradci Králové. Okolo města se rozrostla předměstí, a to zejména západním směrem. Toto Zelené předměstí mělo na konci dnešní třídy Míru Horskou bránu. Po jejím průchodu se cesta větvila dvěma směry, rovně k Přelouči a Kutné Hoře, doleva pak k Chrudimi. Na východním konci předměstí stávala Chrudimská brána.

Podle urbáře z roku 1506 mělo vnitřní město 69 domů včetně několika domů před Bílou bránou, které se k němu rovněž počítaly. Na Zeleném Předměstí bylo tehdy evidováno 22 usedlostí. Počet těchto objektů se ovšem rychle měnil. Ještě v letech 1506–1507 přibýlo ve městě patnáct nových domů (celkem 84) a pětapadesát předměstských. Výstavbu města krátkodobě přerušil velký požár v druhé polovině roku 1507, který sice zničil řadu dřevěných objektů, avšak na druhé straně poskytl v rámci stavební obnovy příležitost k vytvoření jednotné architektonické podoby Pardubic. Novou výstavbu prováděla pernštejnská stavební huť, ve které pracovali stavitelé podle pokynů Viléma z Pernštejna. Nové kamenné domy se stavěly sice v duchu pozdní gotiky, do které již pronikaly renesanční prvky. Z veřejných staveb si všimněme především kostelů. Farní chrám Zvěstování P. Marie byl po požáru obnoven a nově se stavěl pernštejnský pohřební kostel sv. Bartoloměje s klášterem minoritů i kostel sv. Jana Křtitele se špitálem na předměstí, obklopený hřbitovem. Velkorysou

výstavbu a rozvoj Pardubic zachytil městský písař Burian v oslavné básni na Viléma z Pernštejna z roku 1515, která je zapsána v nejstarší městské knize (1515-1582). Vrchnostenský záměr o vybudování rezidenčního města podle Petra Vorla potlačil *tržní funkci náměstí, které bylo tebdy zdánlivě nelogicky koncipováno bez tzv. „podloubí“, typického architektonického prouku středověkých a raně novověkých měst. Ve snaze dokončit výstavbu hlavního průtahu městem (od brány přes rynek k zámku) byly přednostně stavěny čelní stěny a štíty domů. Tím docházelo ke zdánlivě nelogickému popření obytné i ekonomické funkce městského domu. Z hlediska koncepce rezidenčního města to však byl postup zcela přirozený. Vrchnosti záleželo především na dojmu, jakým město působilo na příchozí, k čemuž bobatě dočasně posloužila samotná čelní stěna jako „kulisa“ domu, dokončovaného pak v jeho zadních traktech ještě řadu let.*

Neobvykle rychlou obnovu města doprovázela změna struktury obyvatelstva, protože sem směřovali jak lidé z pernštejnských, tak i okolních královských měst. Již před požárem povolil král Vladislav Jagellonský v květnu 1507 pardubickým měšťanům vybírat mýto od projíždějících s tím, že za tuto výsadu budou povinni udržovat cesty a mosty. V privilegii čteme: *aby každý, kdož by skrz město Pardubice aneb okolo přes most Labský a jiné mosty jeli a pracovali, mejto aneboližto clo z těch ze všech věcí dávali a platiti povinni byli bez vší odpornosti; totižto z vozův kupeckých a formanských, z koní, z nákladův, kteréž na jarmarky vezou, jako z vína, soli, z koží, medu, oleje, berynkův i z jiného slaneého zboží a z vořechův i ze všech jiných nákladův a dobytkův, tak a tím obyčejem jako v vyš psaném městě Chrudimi a v jiných městech království českého dávají.* Pro stabilizaci obyvatel bylo důležité, že se Vilém z Pernštejna vzdal v srpnu 1509 odúmrti a stanovil, že mohou se svým nemovitým i movitým majetkem volně disponovat v rámci hranic panství. Vzápětí, tedy v září 1509 proměnil pardubickým měšťanům tělesnou robotu a jiné povinnosti v peněžitý plat, postoupil jim právo vybírat clo na Labském mostě, pronajal některé své pozemky a stanovil

Jan Willenberg: Pardubice v roce 1602, celkový pohled

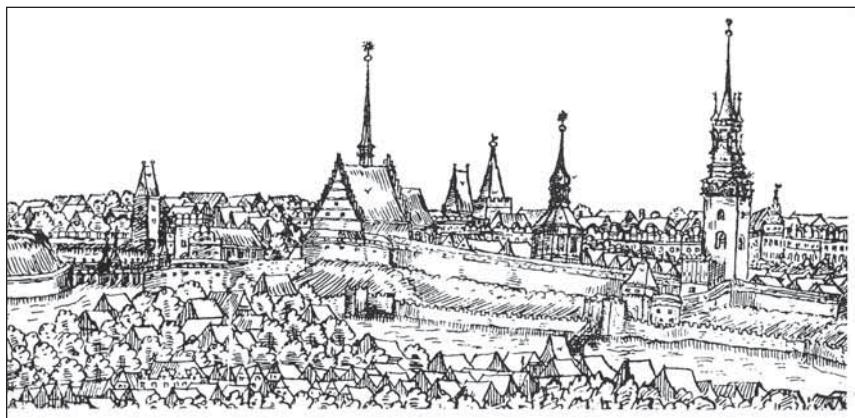

další výsady v jejich prospěch (prominutí tržného a jarmarečného, pořádek při chytání ryb). O postoupení vrchnostenských pravomocí městské radě se zmíníme na jiném místě. S Pernštejnovým jménem jsou spojeny i počátky rozvoje řemeslné výroby. V městském zřízení z roku 1512 se uvádějí cechy řezníků, pekařů, sladovníků, soukeníků a ševců. Zatímco řezníci získali svůj cechovní řád v roce 1510, ševci jej obdrželi v roce 1515 a v roce 1518 i krejčí a postřihači.

Vilém z Pernštejna měl s Johankou z Liblic († 1515) tři děti: Bohunku (1485-1549), Jana (1487-1548) a Vojtěcha (1490-1534). Poslední z nich se oženil nejprve s Markétou z Postupic († 1515), avšak jejich syn Ludvík zemřel roku 1526. Druhou manželkou Vojtěcha z Pernštejna byla Johanka z Vartenberka († 1536), která se stala matkou tří dcer. Zestárlý a nemocný Vilém z Pernštejna postoupil o své vůli Vojtěchovi úřad nejvyššího hofmistra (1514) a přestože s touto výměnou panovník souhlasil, vyvolal u některých významných šlechticů jisté rozpaky. Nicméně zvykli si. Mladý pan hofmistr vykonával svůj úřad do roku 1523, kdy král Ludvík Jagellonský změnil zemskou vládu. Vojtěch z Pernštejna si uchoval svůj politický kredit, a tak nepřekvapí, že byl jako jeden z nejbohatších šlechticů považován za kandidáta na český trůn po úmrtí krále Ludvíka. Taková volba by byla nepochybně nejistá, což Pernštejn dobře věděl. Z toho důvodu se nakonec postavil na stranu Ferdinanda Habsburského. Přízeň nového panovníka mu přinesla znovu post nejvyššího hofmistra českého království.

Vojtěch z Pernštejna převzal zděděné statky v Čechách, které v otcových stopách systematicky rozšiřoval (Chlumec nad Cidlinou, Nové Město nad Metují, Náchod, zastavené komorní panství Kolín aj.). Značnou pozornost věnoval svému pardubickému sídlu, jehož severní a východní křídlo bylo zvýšeno o druhé patro. Hlavní zámecký portál oslavující perňštejnský rod, pochází sice z Vojtěchovy éry, k jeho osazení došlo až v roce 1541. Mimořádnou hodnotu má ovšem renesanční výzdoba zámeckých sálů z počátku třicátých let, která představuje *jednotlivý soubor, vytvořený dílnou či skupinou umělců, která přinesla do českého prostředí projevy renesančního umění, v takovém měřítku a formě dosud neznámé (iluzivní architektonické konstrukce s propracovanou perspektivou, úloha světla v prostoru, ženský akt apod.)*. V této souvislosti vyniká *postava objednavatele Vojtěcha z Pernštejna, neboť program malířské výzdoby určoval on. Vyjadřoval jeho osobní citění a zálibu, vkus a rozhled v soudobém dění*. Renesanční malby z první třetiny 16. století zdobí i kostel sv. Bartoloměje.

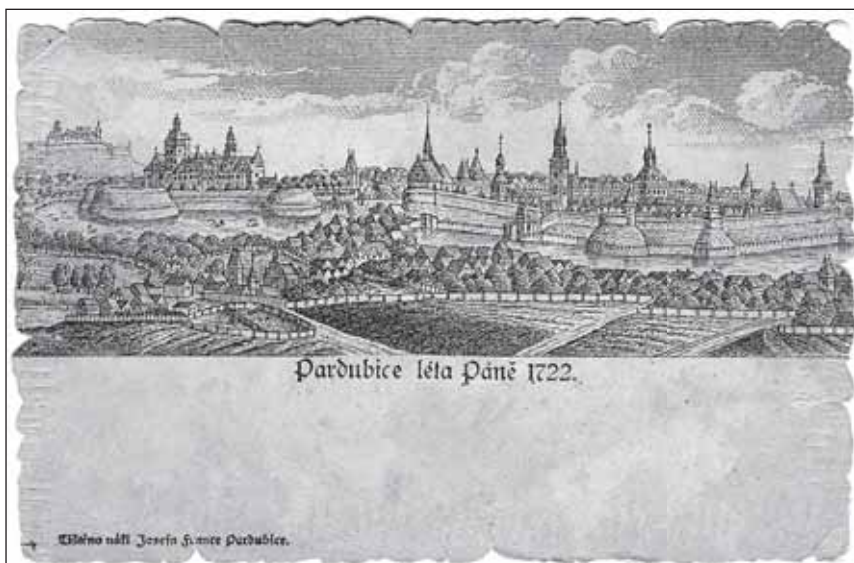

Jan Willenberg: Pardubice v roce 1602, detail

Karel Sakař: Pardubický zámek dnes

Pardubice v roce 1722

Západní křídlo pardubického zámku, v popředí Tyršovy sady ve čtyřicátých letech 20. stol.

Za zmínku stojí, že zobrazení českého svěťce sv. Vojtěcha bylo objeveno a restaurováno až v roce 1997. Chrám vystavěli Pernštejnové jako pohřebiště svého rodu. V presbyteriu je nepřehlédnutelná pískovcová tumba, kterou zakrývá mramorový náhrobní kámen s postavou Vojtěcha z Pernštejna. Tento šlechtic podporoval výstavbu a hospodářský rozvoj Pardubic, o čemž svědčí mimo jiné i nové cechovní řády vydané pro místní řemeslníky. Zasáhl i do církevní správy tím, že minority přesunul ke kostelu Zvěstování P. Marie a kostel sv. Bartoloměje se stal farním (1532). Navíc rozšířil katastr města, když mu postoupil dvě vesnice, a sice Bukovinu a Lhotku.

Vzhledem k tomu, že Vojtěch z Pernštejna zemřel bez mužského potomka, dědictví se ujal jeho starší bratr Jan, který spravoval rodové statky na Moravě, kde byl po několik let i zemským hejtmanem. Jan z Pernštejna se ženíl třikrát, nejprve s Annou z Postupic († 1526), poté s Hedvikou z Šelmberka († 1535) a nakonec s Magdalenou z Ormosdu († 1556). Z jeho dětí nás bude zajímat pouze syn Jaroslav (1528-1560). Jan z Pernštejna soustředil ve svých rukou obrovský majetek, avšak nenašel společnou řeč s panovníkem Ferdinandem Habsburským a postavil se na přelomu třicátých a čtyřicátých let do čela stavovské opozice. O jeho vztahu k českému králi výstižně poznamenal Petr Vorel ve své perněštejnské monografii, že mezi oběma *panovalo neustálé napětí a nedůvěra. K zásadním střetům mezi nimi však nikdy nedošlo.* Jan z Pernštejna se připojil k stavovskému odboji (1547-1548) až v poslední chvíli. Po jeho porážce ale zprostředkoval kompromisní řešení konfliktu, a tak represe citelně postihly jen královská města. Přestože byl Jan z Pernštejna nejbohatší český šlechtic, potýkal se s narůstajícími dluhy a finanční problémy řešil prodejem některých svých panství.

Koncem března 1538 Pardubice znovu katastrofálně vyhořely a oheň nezničil jen několik domů. Jan z Pernštejna usiloval o rychlou obnovu města, proto mu poskytl stavební materiál, potřebné finance i hospodářské úlevy. Navíc mu postoupil přilehlou vesnici Přerov. Pardubice změnily svou tvář a stavitel Jiřík Olomoucký z nich vytvořil renesanční skvost. Je přirozené, že v průběhu rozsáhlé přestavby docházelo ke koncepčním konfliktům, což je zřejmé z Pernštejnova kritického dopisu, ve kterém zdůraznil potřebu jednotné výstavby: *Stavení, kteráž jest jeden každý z vás po vyhoření města Pardubic dělal, některá sem sám na oko viděl a o některých zprávu mám, aby velmi pořádně od vás stavěti se mělo, tobo u sebe nenacházím, a zvláště při krovích i některým zedním díle, nad čímž i těžkost nesu. Poněvadž*

vám k tomu stavení znamenitú pomoc sem učinil a činím, také bych tomu rád byl, aby stavení vaše ne ku potupě, ale ku pochvale u lidí bylo. Ale což jest již postaveno, což k nápravě přivedeno býti nemůž, to při tom zůstaň, a což by mohlo býti, to k nápravě přivedeno ať jest. Však na další čas abych měl potřeby vám dávatí k tomu stavení na takový způsob, aby každý podle své hlavy stavěti jměl, a zvláště při svrchních pokojích, předcích i štítích, kdež se jest každého domu o jedny pokoje povýšilo, toho bych se nerad dopustil, neb při tom bych jiného nepoznal než obyčdu města. A protož, poněvadž já mistra Jiříka, svého mistra mám, již já jemu poručím, aby k takovému stavení dohlídal a každému vyměřil, co a jak byste ty pokoje svrchní, předky i štíty stavěti jměli, a na jaře ti předkové a štítové, aby se předsevzali k stavení, nechaje jiného; a to míti chci, bez uvážení a vyměření jeho žádný aby nic nezačínal. Pakli by kdo mimo vůli mou a mimo mé svrchu vám oznámení co takového předsevzal, toho bych žádnému trpěti nemohl. Současně vyzval pardubické měšťany, aby hospodárněji využívali stavební materiál, který od něho dostali zdarma. Charakteristická byla především plastická renesanční ostění a portály z červené pálené hlíny (terakoty) i obloučkové štíty dvoupatrových domů. Kromě výstavby obytných domů a veřejných objektů pokračovaly stavební úpravy zámku včetně jeho malířské výzdoby.

Velkorysá obnova rezidenčního města vešla do obecného povědomí. Když psal v 17. století Pavel Stránský knihu *O českém státě*, uvedl v ní, že ke královským statkům na Chrudimsku patří *Kunětická bora, tvrz položená na hoře a z výšky sblížejíci na rovinu, jež se tu dole na všechny strany rozestírá, a rovněž Pardubice, hrad nad Labem se skvělým městečkem, jež po požáru z roku 1507 bylo pečlivěji znovu vybudováno a péčí Viléma z Pernštejna výborně opevněno, takže příslovím říkáme: „Skví se jako Pardubice.“ Panství to opravdu není nehodno krále půvabem svých lesů, velmi vhodných pro lov i čížbu, a svých rybníků, jichž tu je ke čtyřem stům, výborných pro výnosné a zároveň kratochvilné rybaření.*

Po smrti Jana z Pernštejna si rozdělili dědictví v padesátých letech jeho tři synové, Jaroslav, Vratislav (1530-1582) a Vojtěch (1532-1561). Zatímco poslední z nich nechtěl být *urozeným sluhou* a raději se pokoušel o správu rodových statků, Jaroslav a Vratislav působili na panovníkově dvoře, vedli nákladný život, prohlubovali finanční krizi a pokračovali ve výprodeji svých statků. Jaroslav z Pernštejna držel pardubické a potštejské panství, která řídil převážně prostřednictvím svých úředníků. V roce 1552 se oženil s Alžbětou Thurzovou z Bethlenfalvy, dcerou své macechy Magdaleny z Ormosdu. Jejich manželství zůstalo však bezdětné. Jaroslavovy dluhy

nadále rostly, a tak již koncem padesátých let projednával s Ferdinandem Habsburským možnost prodeje pardubického panství. Panovník je koupil v roce 1560 pro svého syna Maxmiliána za 400 000 kop grošů míšeňských, které však šly na umoření dluhů. V květnu 1560 propustil Jaroslav z Pernštejna Pardubické z poddanosti a rozloučil se s nimi slovy: *Lidé poddaní mi na panství pardubském a kunětickohorském, věrní milí! Bez pochyby, že jste zaslechnouti mohli, jaká jest se smlouva a trh o panství pardubské a kunětickohorské se vším jich příslušenstvím stala. I poněvadž týchž panství postoupení býti má, z té příčiny já vás z človecenství a povinnosti, kterou jste mi zavázáni byli, tímto listem propouštím. A že jste na mne laskavi byli a ke mně se ve všem poddaně a poslušně, jak věrným poddaným náleží, chovali, vám z toho velice děkuji, vinšujíc, aby vám dále Pán Bůh všemohoucí dáti ráčil své svaté požehnání.*

Komorní panství a město

Od roku 1560 spravovala pardubické panství jménem panovníka Česká komora, která měla prvořadý zájem o jeho prosperitu. Podle urbáře z roku 1563 je tvořily obce včetně sedmi měst a městeček (Pardubice, Bohdaneč, Dašice, Holice, Přelouč, Sezemice, Týnec nad Labem), rozdělené do čtyřadvaceti rychet:

Rychta:	Města a vsi:
sezemická	Sezemice, Počáply, Choteč, Lány u Dašic, Malé a Velké Koloděje, Kladina, Lukovna, Zminný, Časy
dřítečská	Dříteč, Rokytno, Dražkov, Bukovina, Borek, Újezd, Bohumileč, Vysoká
býštská	Býšť, Nízký Chvojenec, Vysoké Chvojno
bělečská	Běleč, Hoděšovice, Albrechtice, Štěpánovsko, Nová Ves na Království, Malé Bělečko, Poběžovice
holická	Holice
ředická	Ředice
ostřetínská	Ostřetín, Veliny, Vlčkovice, Litětiny
roveňská	Roveň, Čeradice
dašická	Dašice, Hečany, Komárov, Prachovice, Kostěnice, Hostovice, Úhřetická Lhota
moravanská	Moravany, Platěnice, Turov, Slepotic, Bělešovice

